

Kompaktní město jako ideál

Tomáš Hájek

V roce 1997 přišly Brazílie, Německo, Singapur a JAR s tzv. „Světovou iniciativou pro trvale udržitelný rozvoj“, která soustřeďuje globální pozornost na environmentálně přijatelný urbánní rozvoj. Iniciativa vyvrcholila v roce 2000 konferencí v Berlíně pod názvem URBAN 21. Citáty ve tzv. berlínské deklaraci bezesporu poukazují na až nečekaný rozsah problému. „Poprvé v historii lidstva bude většina ze šesti miliard lidí žít ve městech“. „Svět čelí prudkému nárůstu obyvatelstva měst, zejména v rozvojových zemích“. „Chudoba ve městech, dotýkající se obzvláště žen a dětí, narůstá – každý čtvrtý obyvatel měst žije pod hranicí chudoby“.

Proces nezvladatelné urbanizace současného světa nabývá takových dimenzí, že se jej zmocňují politické elity, které na něm hodlají vybudovat základy svých politických programů. A tak například Manifest levice socialistických a sociálně demokratických stran (příspěvek k pařížskému sjezdu Socialistické internacionály) mluví o tzv. „urbanizovaném lidstvu“. „V roce 2030 budou představovat obyvatelé měst více než tři čtvrtiny světové populace“ – hovoří Manifest a dodává – „Nástup problému městské ekologie, sociální segregace podle čtvrtí, příznačná pro současnou situaci ve městě – to všechno má určitý důsledek: na celém světě začínají chápat obyvatelé měst své problémy podobným způsobem“.

Ale bude žít skutečně urbanizované lidstvo ve městech, anebo již do té doby dojde k definitivnímu „rozpuštění“ měst (Auflösung) díky nekontrolovatelné expanzi měst do šířky rozptýlenou, neorganickou zástavbou nekonečných předměstí, přecházející ve výrobní a administrativní parky na greenfields podél velkých komunikací, díky nimž se stane přirozené centrum vzdálené, nedostupné, nedosažitelné? Nárůstu města do šířky krajiny odpovídá celková pauperizace městských center, z nichž je postupně

vytlačována (i spontánními odchody rezidentů) obytná funkce. Město se dělí na ostře oddělené segmenty hospodářsky ne zcela úspěšných skupin etnických minorit (slumy) a bohatých v rámci procesu gentrifikace. Přítomnost, minulost a budoucnost v takových městech spolu nevedou dialog: není jim ani snaha mocných finančních ústavů sídlit v historicky cenných budovách, z jejichž původní hmoty zůstávají jen fasády, které navíc až příliš postmodernisticky křiklavě citují historické vzory.

Téma nápravy měst prochází dějinami myšlení i konání jako téma nápravy společnosti jako takové: města nejen že jsou vyústěním protikladů té či oné doby, ale tyto protiklady (které by jinak koexistovaly vedle sebe) umocňují. Důraz na bukolické hodnoty venkova (např. Vergilius) byl reakcí na rozsáhlý růst měst v helénistické době, vzpomeňme Alexandrii či Syracuse, renesanční snahy popsat ideální město ve smyslu ideálního tvaru při pohledu shora (jmenujme například Filareteho, který je považován za původce renesanční představy o městu)¹, přes chicagskou sociologickou školu tzv. „ekologie člověka“, která se zabývá strukturou měst vzhledem k životním podmínkám, a ne jen jí, až po například Corbusiera či ruské konstruktivisty. I naše doba stupňující se převahy terciárního a kvartérního sektoru formuluje svůj ideál města, který má spíše charakter evoluční než revoluční, a který není popsán jazykem sociálních věd, jako spíše jazykem urbanismu, trvale udržitelného urbanismu.

Jak ale vypadá dnešní ideál města? Lze jej vůbec jednoduše vyjádřit z hlediska estetiky slohu? Jistě můžeme konstatovat, a neodchýlíme se od převládajícího názoru, že město, jehož vzduch má – podle Samuela Johnsona – „osvobozovat“ i v naší době, musí být organicky rostlé, hierarchicky členěné s místem pro moc, politiku, kulturu, výrobu, komunikaci, dopravu. Jestliže konec 19. století formuloval svůj velký styl zvaný secese (Art Nouveau, Jugendstil) jako styl dekorativní a zároveň funkční vzhledem k bydlení a vůbec městskému bytu, konec 20. století svůj stěžejní umělecko-architektonický kánon vlastně nezpodobnil. Rozhodující úlohu stále hrají soudobé varianty funkcionalismu, vyšlé z Bauhausu a vůbec the International Style, dnes napojené na high tech směry, a dále experimenty (spíše charakteru globální módy, než světového slohu) jako postmoderna, dekonstrukce, ekologická architektura. Pokud chceme formulovat jakési ideální minimum dnešního města, nebude se týkat estetiky jak architektury tak i urbanismu, ale spíše trvalé udržitelnosti územního rozvoje. Dnešní ideál města nerozhoduje mezi tím, zda se přiklonit k high tech či

¹ Hrůza J., *Slovník soudobého urbanismu*, Odeon 1977, str. 101.

neohistorismům, ale konstatuje, že po fázi suburbanizace a desurbanizace musí být současné město opět kompaktní. Naším úkolem tváří v tvář urbánnímu tisíciletí není bojovat proti městům, ale paradoxně město zachránit: přesněji řečeno zachránit město jako strukturu, co má centrum, své hranice. Toto je de facto i cílem „ekologie města“.

* * *

Nyní zevrubněji navážeme na již řečené.

Navzdory celkové urbanizaci lidstva se od 60. let 20. století největší města Ameriky a západní Evropy přestávají zvětšovat, a naopak se objevují známky dekoncentrace. To zapůsobilo jako podnět k vytvoření „všeobecné teorie moderního urbánního rozvoje“, která vidí vývoj měst cyklicky, když se vývojový cyklus prosazuje v první řadě v inovativních centrech rozvoje a teprve odtud se přenáší na inovativní periferii.

První fází je tedy urbanizace, kdy se v sídlech usazují velké průmyslové komplexy, které přitahují pracovní síly, přicházející z rurálního prostředí.

Druhou fází je suburbanizace, která je průvodním jevem přesunování těžiště ekonomických aktivit od industriální produkce k „ekonomice služeb“. Dochází tedy k útlumu těžkého průmyslu a k odchodu pracovníků do terciární sféry a lehkého průmyslu a k vytváření průmyslových, administrativních parků, zejména na „zelené louce“. (Silicon Valley, Temže). Dynamika se z měst přesouvá do jejich suburbií, které jsou stále lépe infrastrukturně vybavené a vůbec jsou v souladu s moderními požadavky zejména „bílých límečků“ na zdravé životní prostředí.

Další fáze, zvaná desurbanizace vychází z proměny ve výrobních technologiích, kdy je produkce na montážních pásech nahrazena kooperací v síti zapojených menších podniků. Dochází k „explozi“ dálkově přenosových technologií informací. Proto se stává skutečností migrace z měst do menších sídel, což ponechává města v situaci, kdy se otevřeně hovoří o krizi, patologii, úpadku měst. Na stranou druhou se příměstské oblasti dále rozšiřují do volné krajiny, dosahují úrovně až urban sprawl, a činí centrum měst stále nedostupnější. S rozsáhlou migrací stoupá i osobní automobilová doprava, která se stává stěžejní ekologickou hrozbou.

Čtvrtou fází je tzv. reurbanizace, kterou můžeme charakterizovat jako renesanci města. Reurbanizace se vyznačuje takovými fenomény jako revitalizace, gentrifikace, obnova, transformace vyliďněných mrtvých oblastí zejména center měst. Důvodů reurbanizace je několik: jednak některé metropole dosáhnou zvláště příznivé situace a stávají se uzly zvý-

šeného toku informací a kapitálu. V dalších případech díky cílevědomé politice dochází k implementaci legislativních brzd suburbanizace, snižujícímu se objemu transportu, dochází k podpoře regenerace oblastí s vymizelou funkcí, které nesou navíc tzv. starou ekologickou zátěž. Takovým se říká brownfields (blackfields se říká starým průmyslovým plochám, u kterých regenerace již není možná). Renesanci města doprovázejí takové sociokulturní fenomény jako kritika nudného života v suburbii, sporty jako streetball, skateboarding, jogging, kolečkové brusle.

* * *

Zjistili jsme, že tzv. reurbanizace probíhá tak, že ve velké míře jde o vědomé rozhodnutí odpovědných občanů napravit pokřivené vztahy mezi městem a venkovem, co lze naplnit uskutečněním právě tzv. kompaktního města. Do reurbanizačního úsilí lze zahrnout řadu opatření, na tomto místě zmiňme regeneraci tzv. brownfields či tvorbu tzv. Zelených pásů kolem metropolí. Zdůrazněme, že tato témata „ekologie města“ stále více začínají získávat na síle, a dohánějí tak „náskok“, který v uplynulých letech získala tzv. „ekologie venkova“, například v Programu obnovy venkova.

Tak například Státní politika životního prostředí (což není resortní dokument, nýbrž materiál vlády) identifikuje jako tzv. nové problémy:

- zábor zemědělské půdy mimo intravilán měst a obcí,
- intenzivní rozšiřování zastavěných ploch,
- velký počet nevyužitých průmyslových zón,
- velká rozloha ploch se starými zátěžemi.

Nicméně v dokumentu se neříká nic o konkrétní struktuře řešení problému. K tématu brownfields se lze konstatovat toto:

- nejsou evidována, Ministerstvo životního prostředí uvádí pouze ekologickou zátěž – chybí jednotná strategie revitalizace brownfields, existuje podpůrný program Czechinvestu pro plochy větší než 10 ha,
- ochrana greenfields a revitalizace brownfields nejsou ještě hlavními státními prioritami. Nicméně například Ostrava již revitalizaci brownfields učinili prioritou své regionální politiky.²

* * *

² V tomto smyslu vyzněl závěrečný dokument tzv. Brownfields semináře, který organizoval Institute for Transportation and Development Policy v Praze v roce 2001.

Co se týče tvorby tzv. Zelených pásů (prstenců), jde o myšlenku z doby promýšlení vzniku prvních zahradních měst (Ebenezer Howard) a jejich realizace (Letchworth), tj. z konce 19. století a začátku století 20., kdy například Tony Garnier promýšlí koncept tzv. průmyslového města. Takřka skutečností se Zelený pás stal v londýnské aglomeraci pod koordinací Abercrombieho. Ještě před druhou světovou válkou se začínají objevovat první úvahy na téma Zeleného pásu kolem Prahy, nicméně první celistvá představa ve tvaru urbanistické studie spatřila světlo světa až v roce 2002. Éra, během které patřily české země jako satelit do sovětského impéria, byla charakteristická až umělým stíráním regionálních rozdílů včetně rozdílu mezi městem a venkovem. Český venkov byl sice odjakživa „kovo-zemědělský“, ale prvky městské urbanizace na venkově vystupňovala až doba mezi rokem 1948 a 1989. Oslabení řízeného tlumení jakýchkoli rozdílů (regionálních, rozdílů mezi městem a venkovem) a dále ochabnutí tradičních průmyslových výrobních hranic Prahy a suburbanní prvky se postupně vylévají za jeho hranice. K tomu napomáhá postavení Prahy jako gateway českých zemí v systému globální ekonomiky včetně ekonomiky cestovního ruchu.

Urychlení suburbanizace, které vede až k urban sprawlu³, se týká minulých čtyřech let. Bylo naznačeno, že takřka „v těchto dnech“ vznikla historicky první představa o Zeleném pásu. Bylo to Ministerstvo životního prostředí, které připravilo a veřejně představilo „Program MŽP péče o zeleň v urbanizovaném prostředí“,⁴ který vznik rozsáhlé urbanistické studie legítimoval a rozpočtoval. Proč zrovna ekologové? Podle zákona o ochraně přírody a krajiny z roku 1992 lze i městský reliéf považovat za krajinu, proto se výše zmíněnému programu též říká tzv. čtvrtý krajinotvorný program (ostatně i plně urbanizovaná krajina si udržuje byť relikty svých biologických, ekosystémových funkcí). V předchozích třech případech krajinotvorných programů, totiž v případě Programu revitalizace říčních systémů, Programu péče o krajinu, Programu drobných vodohospodářských

³ Urban sprawl je projevem suburbanizace vznikající tlaky trhu zejména v okolí velkých měst a reakcí trhu na kompetitivní nabídku území místních samospráv ležících ve strategických lokacích. Tyto podmínky vedou k vytváření nové výstavby (bytové i komerční) mimo existující kompaktní zastavěná území, v oblastech vlivu rozvoje metropolitních měst, v pásech okolo hlavních dopravních tahů, na křižovatkách hlavních dopravních tahů. Často, ale ne exkluzivně, je tento nový rozvoj na úkor aktivit, investic a relokací ze zastavěného území metropolitních měst.

⁴ Program péče o zeleň v urbanizovaném prostředí se věnuje regeneraci zeleně v rámci a) příměstských oblastí b) v rámci regenerace bývalých a stávajících průmyslových areálů včetně průmyslových krajin c) v rámci regenerace vyhrazené zeleně.

staveb, máme co činit s pokusem léčit volnou, nezastavěnou krajinou, rozvrácenou masivní meliorací a erozí.

Kolem ekologie města se ovšem zauzlují jako kolem magického bodu další ekologické problémy, zejména téma ta dopravy.

Nicméně realizace Zeleného pásu kolem Prahy (případně dalších statutárních měst) bude spojena s nemalými obtížemi. Fakticky (a pokrytecky) se totiž neustále snižuje rozsah zelených ploch v metropoli, když na jednu stranu dochází ke kácení (flagrantním případem byla část parku na Karlově náměstí před Novoměstskou radnicí), na stranu druhou se do územních plánů zakreslují rozsáhlé zelené plochy (které jsou potom ex post doplňkem k územnímu plánu zakresleny jako plochy rozvojové). Když pomineme rozsah černých staveb včetně možností jejich dodatečné legalizace, do rozsahu problému se může vyvinout skutečnost, že územní plánování kompetenčně převzaly krajské samosprávy, které se legitimně budou snažit využít území co nejekonomičtěji to půjde. Bohužel nejde jen o nevyhnutelné problémy na správné cestě vpřed: konstatovali jsme totiž, že tzv. reurbanizace není jen objektivním trendem, ale také normativním cílem.

Nicméně česká ekologie pomalu vstupuje na půdu ekologie města, reagujíc tím na závěry například Berlínské deklarace.